

Analiza performansi primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije Srbije

Branko Mihailović¹, Drago Cvijanović¹, Vesna Paraušić¹

¹*Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, Srbija*

Sažetak

Poljoprivreda je jedan od stubova ekonomskog razvoja Republike Srbije, a njen značaj za nacionalnu ekonomiju, pored ekonomske ima i socijalnu i ekološku komponentu. Međutim, pored velikog potencijala u sektoru poljoprivredne proizvodnje koji je rezultat povoljnih klimatskih uslova, prirodnih karakteristika zemljišta i raspoloživih vodnih resursa, on nije optimalno iskorišćen. Upravo zbog ovakvog potencijala poljoprivreda u Srbiji ne predstavlja običnu privrednu granu, budući da je u svim opštinskim ili regionalnim strategijama definisana kao jedan od strateških pravaca razvoja. Međutim, uspešno uključivanje u međunarodno tržište ograničava nedovoljan asortiman prehrambenih proizvoda u odnosu na aktuelnu ponudu u razvijenom svetu, pri čemu je zapostavljeno istraživanje za veće iskorišćenje postojećih kapaciteta kroz uvođenja novih linija i proizvoda. Kao ograničavajući faktor ističe se osciliranje kvaliteta tržišnih proizvoda kako zbog nepostojanja standarda tako i zbog nepoštovanja i nedovoljne kontrole postojećih standarda. Takođe, sporo je prilagođavanje tržišnim kriterijumima poslovanja koji se baziraju na uvođenju savremenih sistema menadžmenta i marketinga. Nedovoljna predvidivost u poslovanju prehrambene industrije uslovljena je nepostojanjem dugoročnih ugovornih odnosa između prehrambene industrije i proizvođača sirovina, kao i nepostojanjem tržišne integrisanosti, primarne poljoprivredne proizvodnje i industrije koja za svoj input koristi upravo poljoprivredne proizvode.

Ključne reči: primarana poljoprivredna proizvodnja, prehrambena industrija, standardi, udruženja, konkurentnost

Uvod

Nacionalna politika Republike Srbije zasniva se na članstvu u Evropskoj uniji (EU) i Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO). Shodno tome, Srbija mora da prihvati njihova pravila, ali i da teži što boljem pozicioniranju u pregovorima. U skladu sa

takvom politikom Srbija se odriče strategije samodovoljnosti za bilo koji proizvod što podrazumeva liberalizaciju tržišta i slobodnu trgovinu sa ostalim zemljama. Budući da Srbija ima za cilj da postane član EU i STO, poljoprivredu treba pripremiti za konkurenciju na razvijenom tržištu koje će biti oslobođeno trgovinskih barijera. Postojeće bilateralne sporazume u slobodnoj trgovini sa susednim zemljama Srbija je 2006. godine zamenila jednim u okviru CEFTA (Central European Free Trade Agreement) sporazuma čime je pristupila tržištu od oko 27 miliona stanovnika i prihvatila odgovornost da ga realizuje u cilju promovisanja trgovine u ovom regionu. Takođe, Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) daje kvantitativno nov nivo preferencijalnim odnosima razmene poljoprivrede Srbije sa poljoprivredom Evropske unije, jer obezbeđuje asimetričnost u korist Srbije prema kome Evropska zajednica potvrđuje i nastavlja svoj bescarinski uvoz poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda iz Srbije, a Srbija postepeno smanjuje svoje carine i ostale carinske dažbine, tokom tranzicionog perioda od 5 godina, za najveći broj ovih proizvoda (Pajević, 2008).

Performanse sektora primarne poljoprivredne proizvodnje

Primarna poljoprivredna proizvodnja je još uvek bitan činilac ukupne nacionalne ekonomije, pre svega zbog njenog učešća u BDP i ukupnoj zaposlenosti. Učešće primarne poljoprivredne proizvodnje u ostvarenom BDP-u konstantno se smanjuje od početka 2000. godine, te je u 2007. godini iznosilo 8,7%, a učešće prehrambene industrije, proizvodnje pića i duvana u ostvarenom BDP (u periodu 2001-2008. godina) iznosilo je 5,5% gde se takođe uočava tendencija stalnog smanjenja (<http://webrzs.stat.gov.rs/axd/index.php>). Iako u ovom sektoru dolazi do smanjenja učešća u BDP, on značajno doprinosi ostalim industrijskim sektorima privrede Srbije koji direktno zavise od sirovina iz poljoprivrede, zatim industriji inputa za poljoprivredu, kao i pratećim uslužnim delatnostima. Ukoliko se izvrši komparativna analiza sa drugim evropskim tranzicionim zemljama, učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti u Srbiji i dalje je relativno visoko. U poljoprivredi radi 21,4 % zaposlenih što predstavlja oko 18 % aktivnog stanovništva. Povećana zavisnost od poljoprivrede rezultat je nepovoljnih trendova na tržištu rada, odnosno smanjene mogućnosti zapošljavanja i niske investicione aktivnosti. Međutim, nepovoljni trendovi utiču i na zaposlenost u poljoprivrednom sektoru jer skoro 5% od ukupno zaposlenih u avgustu 2008. godine više ne radi u poljoprivrednoj delatnosti. Teško je proceniti koliki je uticaj krize u ovome, budući da smanjenje zaposlenosti može biti i posledica poboljšanja tehnologije u poljoprivrednoj proizvodnji, koja nužno zahteva manje angažovanje radne snage. Međutim, tempo smanjenja radne snage veći je nego uobičajeno, a приметно je i smanjenje investicija u nove tehnologije od početka krize (Živkov i sar., 2009).

Prema podacima Zavoda za statistiku Republike Srbije (Tabela 1.), troškovi hrane, pića i duvana i pored kontinuiranog smanjenja učešća i dalje su visoko zastupljeni u troškovima porodičnih budžeta u Srbiji. Ovo učešće je 2000. godine iznosilo 54,0%, a 2008. god. 45,8%. Ovakvo stanje ukazuje na još uvek nizak standard stanovništva i time nedovoljan kvalitet života, budući da malo sredstava preostaje za

zadovoljavanje ostalih potreba koje nisu egzistencijalne prirode. To je posledica nedovoljno liberalizovanog tržišta i monopolskog položaja prerađivača i trgovaca. Očekuje se da će se ovo stanje promeniti tokom 2010. godine u kojoj sledi dalja liberalizacija tržišta na osnovu obaveza u okviru sporazuma CEFTA (zemlje članice su se obavezale na dalju liberalizaciju i uklanjanje vancarinskih barijera u trgovini), primena sporazuma o slobodnoj trgovini sa Turskom (od januara 2010. godine) i druga godina primene sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između EU i Republike Srbije (SSP) (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, 2010).

Privatna gazdinstva dominiraju poljoprivredom u Srbiji i koriste više od 90% poljoprivrednog zemljišta, dok preostalih 10% poljoprivrednog zemljišta koriste državna/javna preduzeća i zadruge (Hopić, 2008). Takođe, procenjuje se da u Srbiji ima oko 871.000 privatnih gazdinstava, pri čemu većina privatnih domaćinstava ima male zemljišne posede koji se sastoje od nekoliko odvojenih parcela. Međutim, registrovano je 441.893 poljoprivrednih gazdinstava (Tabela 2.) (<http://www.trezor.gov.rs/rpg-statistika-cir.html>). Najveći broj registrovanih gazdinstava ima zemljišne posede od 2-5 ha, a najmanje gazdinstava ima posede od 15-20 ha i preko 20 ha. Velika gazdinstva (preko 10 ha) najvećim delom su registrovana u Južno-Banatskom i Južno-Bačkom okrugu, a manjim delom u Nišavskom i Pčinjskom okrugu; najveći broj gazdinstava sa srednjom veličinom poseda (5-15 ha) se nalazi u Mačvanskom i Južno-Banatskom okrugu, a najmanji u Pirotskom i Pčinjskom okrugu (Hopić, 2008).

Analiza stanja u prehrambenoj industriji Srbije

Dominantne grane prehrambene industrije su: proizvodnja brašna i proizvoda od brašna, proizvodnja jestivog ulja i proizvoda od ulja, proizvodnja šećera, proizvodnja i prerada povrća i voća, proizvodnja sterilizovanog i pasterizovanog mleka i mlečnih proizvoda, proizvodnja mesa i prerađevina od mesa, proizvodnja konditorskih proizvoda, alkoholnih i bezalkoholnih pića. Izgrađenost i stepen tehničko-tehnološke opremljenosti prehrambene industrije uglavnom nije ograničavajući faktor rasta poljoprivredne proizvodnje, ali je on značajno različit posmatrano po sektorima.

Određen broj preduzeća nalazi se na samom vrhu tehničko-tehnološke opremljenosti i raspolaže visokoobrazovnim kadrovima, dok druga preduzeća zaostaju za savremenim tehnološkim i marketinškim zahtevima. Od početka procesa privatizacije, najviše je investirano u industriju ulja, piva, mleka, konditorskih proizvoda i u industriju za preradu vode, dok s druge strane manje investicije i manja tehnološka opremljenost se evidentiraju u industriji za preradu šećera, mesa, voća i povrća. Istovremeno, postoji relativno niska iskorišćenost kapaciteta prehrambene industrije (stepen iskorišćenosti kapaciteta, koji su projektovani za nekada tržište SFRJ, kreće se od 30%–50%). Najviši stepen iskorišćenosti postoji kod kapaciteta za proizvodnju mineralne vode, uljara, mlinova, kapaciteta za preradu voća i povrća, za proizvodnju konditorskih proizvoda, pivara, mlekara i šećerana. Najmanji stepen iskorišćenosti je kod kapaciteta za preradu stočne hrane i klanica, što uzrokuje neefikasnost u poslovanju i slabu konkurentnost ovog sektora.

Tab. 1. Makroekonomski indikatori poljoprivrede Srbije
Macroeconomic indicators of agriculture in Serbia

	Jed.	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Učešće poljoprivrede, šumarstva i ribarstva <i>Share of agriculture, forestry and fishery</i>										
u BDP u GDP	%	18,7	18,0	13,3	11,4	11,9	10,3	9,6	8,7	
u zaposlenosti (ARS) u employment	%					23,9	23,2	20,5	20,8	21,4
Učešće prehr. industrije, pića i duvana u BDP <i>Share of food industry, beverages and tobacco in GDP</i>		6,2	5,7	5,3	4,9	4,7	4,4	4,7	4,4	
Ukupno <i>Total</i>		87	119	97	93	120	95	100	92	108
Biljna proizvodnja <i>Plant production</i>		73	150	96	83	144	94	97	82	123
Stočarstvo <i>Livestock production</i>		95	99	102	98	100	101	97	100	97
Učeš. hrane, pića i duvana u troš. porod. budžeta <i>Share of food, beverages and tobacco in family budget</i>	%	54,0	58,4	49,0	47,7	45,0	41,7	43,4	45,1	45,8

Tab. 1. Makroekonomske indikatore poljoprivrede Srbije (nastavak)
Macroeconomic indicators of agriculture in Serbia (continued)

	Jed.	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Trgovina poljop- prehram.										
Proizvodima <i>Farming-food product trade</i>	mil. €	631,0	854,1	1.133,3	1.086,2	1.316,2	1.353,7	1.713,1	2.035,5	2.327,1
Izvoz <i>Export</i>	mil. €	319,7	347,4	554,9	509,4	628,7	731,7	991,9	1.217,9	1.327,3
Uvoz <i>Import</i>	mil. €	311,3	506,8	578,3	576,7	687,5	622,0	721,1	817,6	999,8
Spoljnotgovinski bilans <i>Foreign trade balance</i>	mil. €	8,3	-159,4	-23,4	-67,3	-58,8	109,7	270,8	400,2	327,5
Učešće poljoprivredno- prehram. proizvoda u: <i>Share of farming- food products in:</i>										
Ukupnom izvozu <i>Total export</i>	%	19,0	18,3	25,3	20,9	22,2	20,3	19,4	18,9	31,3
Ukupnom uvozu <i>Total import</i>	%	8,6	10,7	9,8	8,8	8,0	7,4	6,9	6,1	6,4

Izvor: Zavod za statistiku Republike Srbije – različite publikacije.

Source: Statistical Agency of the Republic of Serbia – various publications

Tab. 2. Broj upisanih poljoprivrednih gazdinstava po filijalama uprave za trezor
Number of registered agricultural holdings by branches of the Treasury

Redni broj No.	Naziv filijale <i>Branch name</i>	31.12.09
1.	Subotica	22.517
2.	Šabac	21.391
3.	Novi Sad	20.767
4.	Valjevo	20.168
5.	Niš	19.839
6.	Kragujevac	19.523
7.	Leskovac	19.460
8.	Zaječar	19.237
9.	Užice	18.741
10.	Zrenjanin	17.118
11.	Kruševac	16.852
12.	Sremska Mitrovica	16.842
13.	Pančevo	15.783
14.	Jagodina	15.693
15.	Čačak	14.769
16.	Sombor	13.875
17.	Kraljevo	13.589
18.	Prokuplje	12.704
19.	Požarevac	12.310
20.	Vranje	12.170
21.	Novi Pazar	11.633
22.	Loznica	10.920
23.	Vrbas	10.900
24.	Smederevo	10.703
25.	Pirot	8.282
26.	Prijepolje	8.259
27.	Novi Beograd	6.933
28.	Kikinda	6.812
29.	Čukarica	6.606
30.	Vršac	6.281
31.	Voždovac	5.542
32.	Palilula	2.988
33.	Kosovska Mitrovica	2.363
34.	Stari Grad	323
	Ukupno	441.893

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije, Uprava za trezor, <http://www.trezor.gov.rs/rpg-statistika-cir.html>

Source: Ministry of Finance of the Republic of Serbia, Treasury Administration

Neki od faktora koji su dominantni uzročnici problema u poslovanju i koji ograničavaju modernizaciju i rast proizvodnje jesu sledeći:

- *Proces privatizacije.* Privatizacija u poljoprivredi bila je praćena organizacionim i vlasničkim izdvajanjem prehrambene industrije iz sastava kombinata i bila je opterećena nizom problema: nerešenim svojinskim odnosima na zemljištu, prekidanjem dugoročnih i čvrstih vertikalnih veza u reprodancu, izostankom ulaganjima novih vlasnika u pokretanje procesa proizvodnje, nemogućnošću privatizacije (prodaje i sl.)
- *Visoka opterećenja rada* (porezi i dopirnosi na zaradu), obaveza uplate PDV u trenutku fakturisanja proizvoda ili usluge (na nenaplaćena potraživanja), visoka i brojna administrativna i poreska opterećenja - destimulišu nova investiciona ulaganja i veoma često usmeravaju poslovanje u zonu „sive“ ekonomije (Unija poslodavaca Srbije i Austrijska agencija za razvoj [ADA], 2010).
- *Nedostatak povoljnih eksternih izvora finansiranja* za ulaganja u tehničko tehnološki razvoj, razvoj proizvoda/usluga, za učešće na međunarodnim sajmovima i sl.
- *Visoka nelikvidnost MSP i otežana mogućnost servisiranja dugova.* Rezultati ankete Unije poslodavaca R. Srbije, sprovedene na uzorku od 648 privrednih subjekata u grani poljoprivrede (primarna poljoprivredna proizvodnja, industrija hrane i pića, duvanska industrija, ribarstvo i vodoprivreda), ukazuju da su mala preduzeća i preduzetnici najranjivije kategorije i da su ove kategorije imale najviše problema sa likvidnošću u 2010. godini (Unija poslodavaca Srbije i Austrijska agencija za razvoj [ADA], 2010).

Zaključak

Poljoprivreda je, sa agroindustrijom, nesporna razvojna šansa Srbije, i njena se uloga i značaj u nacionalnoj ekonomiji neće smanjivati. Međutim, kako bi poljoprivreda zaista iskoristila svoje šanse i osposobila se za intenzivnu proizvodnju i veći izvoz, dva suštinska i strukturna problema na tržištu poljoprivredno prehrambenih proizvoda traže konstruktivno rešavanje i koordiniranu ulogu svih institucija vlasti:

- 1) jačanje konkurencije na tržištu otkupa i maloprodaje poljoprivrednih proizvoda i sankcionisanje zloupotreba dominantnog položaja od strane jednog broja kompanija (u sadašnjem trenutku tržište karakteriše tržišna struktura oligopsona, odnosno jaka pregovaračka moć malog broja kompanija u otkupu);
- 2) prevođenje tokova otkupa iz „sive“ ekonomije u regularne kanale; siva ekonomija vodi neravnopravnim uslovima takmičenja firmi koje posluju po zakonu i onih koji ga izbegavaju, a dominacija sive ekonomije primetna je ne samo u prodaji proizvoda, već i u poslovanju/prijavljivanju firmi, zapošljavanju radnika i sl.

Pri tom, mora se istaći da koliko god bile dobre, izolovane aktivnosti MPŠV R. Srbije u ovom segmentu nisu dovoljne za promene i tek uključivanje svih institucija, posebno sudske i zakonodavne vlasti – može voditi ka rešavanju evidentnih problema u funkcionisanju tržišta poljoprivrednih proizvoda.

Napomena

Rad je deo istraživanja na projektu III – 46006 “*Održiva poljoprivreda i ruralni razvoj u funkciji ostvarivanja strateških ciljeva Republike Srbije u okviru dunavskog regiona*” finansiranog od strane Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

Literatura

- Hopić, S. (2008). *Ruralni razvoj u Republici Srbiji*. Studija SKGO u okviru Exchange2 projekta, EU projekat "Zajednička podrška lokalnim samoupravama."
- Pajević, M. (ur.). (2008). *Ekonomsko-privredni vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju* (p. 45). Beograd: ISAC Fond.
- Program raspodele i korišćenja sredstava subvencija u oblasti podsticanja poljoprivrede i poljoprivredne proizvodnje u 2010. godini (2010). Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije.
- Unija poslodavaca Srbije i Austrijska agencija za razvoj (ADA). (septembar, 2010). Uslovi i opterećenja u poljoprivredi Srbije. *Brošura Poljoprivreda*, p. 4.
- Živkov, G., Vonnegut, A., Obućina, Brankica i Popadić, N. (2009). *Uticaj svetske ekonomske krize na poljoprivredu Srbije*. USAID.

The Analysis of Performances in Primary Agricultural Production and Food Industries of Serbia

Branko Mihailović¹, Drago Cvijanović¹, Vesna Paraušić¹

¹*Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia*

Abstract

Agriculture is one of the pillars of economic development of Serbia, and its importance for national economy, besides economic and social, has an ecological component, too. However, despite the large potential in the agricultural sector, which is the result of favourable climatic conditions, natural features of land and available water resources, it is not optimally utilised. Owing to this potential, agriculture of Serbia is not an ordinary economic sector as all municipal or regional strategies defined it as one of the strategic directions of development. However, a successful participation in international markets is limited due to an insufficient range of food products compared to the current offer in the developed world, whilst research has been neglected for greater utilisation of existing capacities through the introduction of new lines and products. One of the limiting factors is fluctuation in the quality of market products because of the lack of standards and due to non-compliance and insufficient control of the existing standards. Also, there is slow adjustment to the business market criteria that are based on the introduction of modern systems of management and marketing. Lack of predictability in the business of food industry is conditioned by the lack of long-term contractual relationships between the food industry and producers of raw materials and lack of market integration, primary agricultural production and the industry using agricultural products as their input.

Key words: primary agricultural production, food industry, standards, associations, competitiveness

Branko Mihailović

E-mail address:

brankomih@neobee.net